

AM'AK-ı BUHÂRÎ

(عمق بخاری)

Ebü'n-Necîb Şihâbüddîn
Emîrî'ş-şuarâ Am'ak-ı Buhârî
(ö. 543/1149)**Karahanlılar devrinde
Mâverâünnehir'de yaşayan
İranlı şair.**

Buhara'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Ancak 1068-1080 yıllarında hüküm süren Karahanlılar'dan Şemsülmülk Nasr b. İbrâhim'i övdüğüne ve 100 yaşlarında öldüğü rivayet edildiğine göre 1045-1055 yılları arasında doğduğu kabul edilebilir. Arapça, Farsça ve Türkçe'den gelmediği anlaşılan Am'ak lakabının Arapça "saksağan" anlamına gelen akak kelimesinin bozuk bir şekli olduğunu ileri sürenler bulunduğu gibi bu kelimenin Soğdça asıllı olabileceğini söyleyenler de vardır. Am'ak doğduğu yerde çok iyi bir tahsil gördü. Özellikle felsefe, matematik, astronomi ve edebî ilimleri öğrenip şöhret kazandıktan sonra Semerkant'a gitti (1068). Burada İlek Hanlar'dan (Karahanlılar) Hızır Han'ın (1080-1081) sarayına intisap ederek büyük itibar gördü ve emîr'ş-şuarâ unvanını aldı. Aynı sarayda bulunan ve seyyid'ş-şuarâ unvanını taşıyan şair Reşîd ile hiç geçinemedikleri rivayet edilir. Nitekim Reşîd, hükümdara şiirlerinin "tuzsuz" (tatsız) olduğunu söyleyen Am'ak'ı, "Benim şiirlerim bal ve şeker gibidir, hiçbirine tuz gerekmez; ama seninkiler şalgam ve bakla gibidir, tuzsuz yenmezler" diyerek susturmuştu. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in de ilgi ve teveccühünü kazanan Am'ak'ı Sultan Sencer, 1129'da ölen kızı Mah-Melek Hatun adına bir mersiye yazması için Mâverâünnehir'den çağırılmış, o da bu davete uyarak istenilen mersiye yazmıştır. Am'ak sonraları toplumdan uzaklaşıp yalnız yaşamaya başlamış ve hâmisî ile münasebetlerini Hamîdî veya Hamîd adlı oğlu aracılığı ile sağlamış olmalıdır. Bu arada Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ı metheden bir kaside yazdığına göre muhtemelen adı geçen hükümdarla tanışmış ve iltifatına mazhar olmuştur. Nerede öldüğü belli değildir.

Am'ak'ın şiirlerinden günümüze ancak bazı parçalar gelebilmiştir. Nitekim 7000 beyit olduğu tahmin edilen divanından az sayıda kaside kalmıştır. Ayrıca tezkirelerde ve bazı şiir mecmualarında kendisine birkaç da rubai atfedil-

ir. Tebriz'de basılan (1307 hş./1928) divanı, başkalarının şiirleri de ona mal edildiği için pek güvenilir değildir. Saîd-i Nefîsî topladığı 806 beyti *Dîvân-ı 'Am'ak-ı Buhârî* adıyla yayımlamıştır (Tahran 1339 hş./1960). Bazılarına göre bunlardan sadece 614'ü ona aittir. Bu neşir ayrıca kasidelerde övülen kişiler ve diğer konularla ilgili açıklamaları da ihtiva eder. Am'ak'ın aruzun iki ayrı bahriyle okunabilen bir *Yâsuf u Züleyhâ* mesnevisi nazmettiği söyleniyorsa da bu eserinden günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Mevcut kasidelerinde övülen kişiler arasında Şemsülmülk Nasr b. Tamgaç Han, İbrâhim b. Nasr, Hızır Han b. İbrâhim, Ahmed Han b. Hızır Han, Mahmud Han b. Şemsülmülk Nasr, Rükneddin Ebü'l-Muzaffer Tamgaç Han Mes'ûd b. Hasan, Kadir Han Cebrâil b. Ömer b. Ahmed, Arslan Han Muhammed b. Süleyman, Ebü'l-Meâlî Hasan Tekin Kılıç Tamgaç b. Ali b. Dâvûd ve Sultan Sencer'in kız kardeşinin oğlu Rükneddin Mahmud b. Muhammed b. Süleyman gibi hükümdar ve devlet adamlarının adları geçmektedir. Karahanlı hükümdarları nezdinde büyük bir itibarı olduğundan öteki saray şairlerinin ona saygı göstermeleri ve hizmet etmeleri mecburiyeti vardı.

Am'ak, edebî sanatlardan özellikle teşbih sanatındaki maharetiyle tanınmıştır. Nitekim Enverî onu "üstâd-ı sühan" olarak anar. Edebî sanatlara dair bazı eserlerde onun teşbihle ilgili beyitleri örnek (şahit) olarak kaydedilmiştir. Şiirinin diğer bir özelliği de kasidelerinde asıl konuya girmeden önce uzun ve özentili bir giriş yapmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Am'ak-ı Buhârî, *Dîvân* (nşr. Saîd Nefîsî), Tahran 1339 hş.; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle* (nşr. Muhammed Muîn), Tahran 1333 hş., s. 44, 73, 74, Reşîdüddin Vatvât, *Hadâ'îk-ü's-sihr fî dekkâyık-ı's-si'r* (nşr. Abbâs İkbâlî Âştîyânî), Tahran 1362 hş., s. 44-45; Avfî, *Lübâb*, s. 378-384; Şemsüddin Muhammed b. Kays er-Râzî, *el-Mu'cem fî me'âyiri eş'ârî'l-'Acem* (nşr. Muhammed Kazvî — Müderris Rezevî), Tahran 1338 hş., s. 351, 381; Câmî, *Bahâristân*, Duşenbe 1972, s. 107; Devletşâh, *Tezkire*, s. 64-67; Emîn Ahmed Râzî, *Heft İklîm* (nşr. Cevâd Fâzıl), Tahran 1340 hş., III, 409-420; Hîdâyet, *Mecma'u'l-fuşâhâ*, I, 345-350; Blochet, *Catalogue*, II, 48 vd.; Münzevî, *Fihrist*, III, 2551, nr. 24876-24879; Browne, *LHP*, II, 298, 303, 335, 336; Rypka, *HLL*, s. 199 vd.; Safâ, *Edebiyyât*, II, 535-547; Rieu, *Catalogue*, II, 869; a.mlf., *Supplement*, s. 105; J. T. P. de Bruijn, "Am'ak", *El'2 Suppl.* (İng.), s. 64-65; J. Matini, "Am'aq", *Elr*, I, 924.

TAHSİN YAZICI

A'MÂK-ı HAYÂL

(اعماق خيال)

**Şehbenderzâde
Filibeli Ahmed Hilmi'nin
(ö. 1913)****masal-hikâye karışımı birtakım olayları
alegorik bir üslûpla anlattığı
tasavvufî ve felsefî eseri.**

II. Meşrutiyet devrinin önde gelen işlâmcı fikir adamlarından Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin eserleri arasında ayrı bir yeri olan *A'mâk-ı Hayâl*, bu dönemde Osmanlı toplumunda yeni yeni görülmeye başlayan materyalist görüşe karşı kaleme alınmış tezli bir eserdir. Bütün eser boyunca ruh ve kâinatın sırrı, yaratılışın gayesi araştırılarak maddecî görüşün sığılığı ve insanı saadete ulaştırmakta yetersiz kaldığı ortaya konur. Buna göre, kâinatta olan biteni anlamak ve hadiseleri doğru değerlendirmek için vahdet-i vücûd* fikrinin iyi bilinmesi lâzımdır. Bu yüzden birçok defa basılan eser tasavvufa meraklı olanlarca çok okunmuştur. Ayrıca Ahmed Hilmi'nin bütün fikirleri burada özetlenmiş olduğundan, eser onun temsil ettiği fikirleri tanımak bakımından da önemlidir. Kitap, yazarın muhayyile zenginliği yanında tasavvuf ve felsefedeki vukufunu ve bunu ifade etmedeki kabiliyetini de ortaya koymakta, birtakım teşhisler ve ruhî hallerle tasavvufun, enbiyanın, evliyanın sırları ve çeşitli halleri hayaller içinde anlatılmaktadır. Yazarın bütün fikirleri "Râcî'nin Hâtıraları" ve "Manisa Tımarhanesi" adlı iki ana başlık altında ve çoğunlukla birbiriyle organik bağları bulunmayan çeşitli bölümler halinde ifade edilmiştir.

Eserin iki kahramanından biri Râcî, diğeri hakikati bulmakta ona yol gösteren Aynalı Dede isimli meczuptur. Eserin şahıs kadrosunda ayrıca Râcî'nin arkadaşları Sâmi ile Doğu düşünce tarihi ve masal dünyasına ait Buddha, Zerdüş, sîmurg, anka gibi çeşitli şahıs ve varlıklar da yer almaktadır. Râcî dindar bir anne tarafından iyi yetiştirilmiş, inancı kuvvetli bir gençtir. İyi bir tahsil görmüş, maddî ve mânevî ilimleri öğrenmiştir. Mektebi bitirince bilgisini daha da arttırmak için çeşitli kitapları incelemeye başlamış, fakat bir müddet sonra elde ettiği bir yığın bilgiye rağmen kendini şüphe ve sürekli bir huzursuzluk içinde bulmuştur. Küfür ile imanı, inkâr ile ikrarı, tasdik ile şüpheyi aynı anda

yaşadığı inancındadır. Bu ikilikten ve diğer şüphelerinden kurtulmak için madî ve mânevî ilimlerde ilerlemiş âlimlerle görüşür, isprizma ve manyetizma cemiyetlerine girer çıkar, ancak derdine çare bulamaz. Günün birinde şehrin mezarlığında bir kulübede yaşayan, ney üfleyip gazeller söyleyen Aynalı Dede ile karşılaşır. Râci ruh ve madde âlemi hakkındaki şüphelerinden kurtulmak için meselelerini bu meczuba anlatarak ondan yardım ister. Râci, ruh ve madde âlemi hakkında âlimlerden alamadığı açıklamaları bu meczuptan öğrenmeye çalışır. Onunla her gün görüşür. Yapılan her görüşmede hayalin derinliklerine doğru çıkılan bir yolculuk eserde bölümler halinde yer alır ve her bölümde Râci'nin bir şüphesi yok olur. Bu mânevî yolculuğu anlatan bölümler sırasıyla şunlardır:

Birinci Gün "Zirve-i Hîcî". Râci birinci gün Nirvana'ya ulaşmak için kendisini Buddha'nın sarayında bulur. Fakat arzularını yok edemediği için bu zirveye ulaşamaz ve geri döndürülür. İkinci Gün "Yâ Nûr". Zerdüş'tün sarayında Ehri-men'le Hürmüz'ün mücadelesini seyrederek yeryüzünden kötülüğün kaldırılmayacağını anlar. Üçüncü Gün "Devr-i Dâim". Devr-i Dâim şehrine giderek her şeyin başladığı yere döneceğini öğrenir. Dördüncü Gün "Meydân-ı İmtihân, Mecma-ı Ârifan". Ârifler arasında yapılan bir imtihan vesilesiyle insanların hakikati görmelerinin ne kadar zor olduğunu anlar. Beşinci Gün "Sâha-i Azamet". Anka kuşu ile binlerce âlem arasında bir yıl süren bir seyahatten sonra, bu sonsuz âlemlerin Allah'ın yüceliği karşısında bir hiç olduğunu anlar. Altıncı Gün "Kâf u Anka". Kâinatta olup bitenleri anlamak maksadıyla sorulan "Bu kervan nereye gidiyor?" sorusunun cevabı olarak, "bütün mevcudatın eşsiz sırra, aşk nuruna doğru gittiğini, bu seyrân ve bu devranın ezeli ve ebedî olduğunu" anlar. Yedinci Gün "Ummân-ı Azamet ve Girdâb-ı Kibriyâ". İlahî ilim karşısında insanoğlunun sahip olduğu ilmin bir nokta kadar olduğunu, hakiki ilmin ise Hakk'ı birlemekten ibaret bulunduğunu anlar. Sekizinci Gün "Muammâ-yı Ebedî". Ruhun hakikatinin yoklukla varlığın tek şey olduğunu anlamadan bilinmeyeceğini, bunu ise ilimde derece sahibi olanlardan başkasının idrak edemeyeceği gerçeğini anlar. Dokuzuncu Gün "Mahfel-i Âzam". Büyük peygamberlerle hakîmlerin toplandığı

bir mecliste, hakiki saadetin ne olduğunu soran insanlığa, meclistekilerin her biri kendi düşüncesine göre cevaplar verirse de hakiki saadetin ancak Peygamberimizin eliyle kâinata dağıtıldığı hakikatini anlar. Bu mânevî seyahatlerden sonra artık her şey yeni mânalar kazanır. Sonunda Râci yokluk ile varlığın aynı şeyler olduğunu öğrenir. Sohbetlerin ardından Aynalı Dede de kaybolur.

"Manisa Tımarhanesi" adlı ikinci bölümde ise mürşidinin arkasından bütün Anadolu'yu gezen Râci'nin aklını kaybetmesi ve tımarhanede geçirdiği günler anlatılmaktadır. Nitekim Aynalı Dede de buraya düşmüş, ölürken Kur'an-ı Kerim ve kahve takımından ibaret olan servetini de Râci'ye bırakmıştır. Tımarhaneden, arkadaşı Sâmî'ye yazdığı mektuplarda olgunlaştığı, meselelerini hallettiği ve sakın bir ruh hâleti içine girdiği anlaşılan Râci, bir müddet sonra artık kendisine başvurulacak bir mürşid haline gelmiştir.

Kitabın neşredildiği sırada materyalist felsefenin önde gelen taraftarlarından biri olan Bahâ Tefvîk, "Bizde Felsefe" adlı makalesinde bilhassa *A'mâk-ı Hayâl*'i kastederek Ahmed Hilmi'ye de hücum etmiş ve "Gençleri memnun edemeyen bir yol tuttu, ulûm-ı müsbete ve

hakikiyye taharrîsi için açılmış taze dîmağları, İblîs-i Behmen hikâyeleriyle, duvarlardan geçen, yedi kat semalara uçan perilere mahsus masallarla doldurmak istedi" şeklinde tenkit etmiştir.

A'mâk-ı Hayâl, taşıdığı tez ve onu ifade bakımından başarılı kabul edilmekle birlikte roman tekniği açısından aynı şekilde değerli bulunmamaktadır. Yazarın Konfüçyüs, Buda, Zerdüş, Ef-lâtun, Aristo gibi fikir tarihi bakımından önemli şahısları felsefî özelliklerine uygun olarak ele alması, Kaf dağı, anka kuşu gibi masal unsurlarını da başarıyla kullanması yeni bir deneme kabul edilebilir. Ancak bunlar da yeterince işlenmemiş unsurlar olarak kalmış ve geliştirilememiştir. Eserde kullanılan dil ilim diline yakın bir dildir. Bütün bunlara rağmen eserin devri için en önemli teknik özelliği, birinci şahıs ağzından kaleme alınmış olmasıdır denebilir.

A'mâk-ı Hayâl, İstanbul'da üçü eski harflerle olmak üzere (1326'da iki defa, ayrıca 1341) bugüne kadar yedi defa basılmıştır (1958, 1971'de iki defa, 1973).

BİBLİYOGRAFYA :

Şehbenderzâde Ahmed Hilmi — Ziya Nur, *İslam Tarihi*, İstanbul 1982, s. 29-30; Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi*, Ankara, ts. (Akçağ Yayınları), s. 241-244; "Amak-ı hayâl", *TDEA*, I, 129.

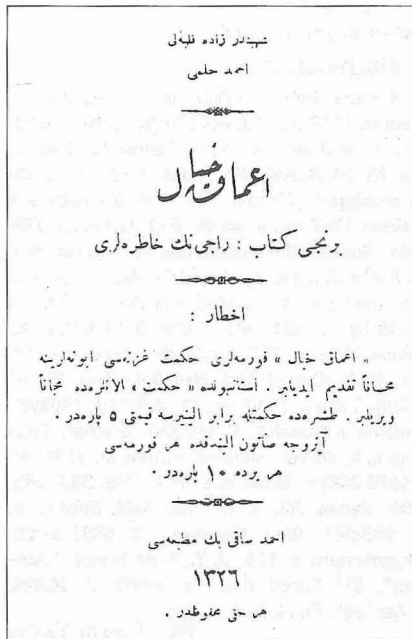

NECAT BİRİNCİ

A'MÂL

(الأعمال)

A'mâk-ı Hayâl'in ilk baskısının kapağı

Amel kelimesinin çoğuludur. Fıkıh terimi olarak iki veya daha çok kimsenin belli bir işi yapmak üzere kurdukları iş gücü ortaklığı mânâsında kullanılır. Bu ortaklık türü ayrıca *tekabbül*, *muhterife*, *sanâi* ve *ebdân* adlarıyla da anılır (bk. AMEL, EBDÂN).

AMÂLİKA

(العیالقة)

En eski Arap kabilesi olduğu kabul edilen yarı efsanevî göçebe Sâmî topluluk.

Arap tarihçilerinin Amâlik ve İmlâku şekillerinde de kaydettikleri Amâlika Kur'an'da yer almaz; İslâmî kaynaklara Benî İsrâil rivayetlerinden geçmiştir. Eski Ahid'de şahıs ve kavim adı olarak yirmi dört defa zikredilip Yahudi milletinin